

טו ראי: על-פן קרא לפאר באר לחי ראי הגה בין-קדש ובין פרד: ותלד
טז הגר לאברהם בן ויקרא אברהם שם-בנו אשר-ילדה הגר ישמעאל: ואברהם
יז א בן-שמונים שנה ושש שנים בלדת-הגר את-ישמעאל לאברהם: ויהי

דאחגלי לי: יד. על
פן קרא לבירא, בירא
דמלאך קיימא אמתו
עלה, הא היא בין רקס
ובין חגרא: טו. וילידת
הגר, לאברהם בר, ויקרא
אברהם שום בריה, דילידת הגר ישמעאל לאברהם: א. הנהה

רשי

(יד) באר לחי ראי, כתרגומו⁹²
(טו) ויקרא אברהם שם וגו', אע"פ שלא שמע אברהם דברי המלאך
שאמר: וקראת שמו ישמעאל (לעיל פסוק יא), שרתה רוח
הקודש עליו וקראו ישמעאל⁹³.
(טז) נאברהם בן שמונים וגו', לשבחו של ישמעאל נכתב להודיע
שהיה בן י"ג שנה כשנמול ולא עכב⁹⁴.
יז (א) אני אל שדי, אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה, לפיכך
התהלך לפני ואהיה לך לאלוה ולפטרוך. וכן כל מקום שהוא
במקרא פירושו [כך]: די שלו⁹⁵. [והכלל לפי הענין. התהלך לפני,
מה, ז. 92 כד"ר מביא התרגום: "בירא דמלאך קיימא איתחוי עלה".
93 מדרש אגדה. 94 כד"ר ליתא. 95 "שלו", כד"ר: "יש לו".

רס"ג (יד) באר לחי ראי, באר החי הרואה. קדש, רקים²⁶. ברד, ברד²⁷.
יז (א) ויהי אברהם, וכאשר היה אברהם, אל, היכול²⁸. שדי,
המספיק המכלכל²⁹. התהלך לפני, התהלך במשמעתי. תמים
"צחיחא"³⁰.
26 ראה לעיל יד ז. 27 הניחו כצורתו ואפשר שנסחפק בויהו מקומו.
ואונקלוס תרגם חגרא, וכך תרגם שור. 28 בכל מקום תרגם 'אל' "אלטאיק"
ענינה בעל היכולת, היכול על כל. 29 בכל מקום תרגם "שדי" "אלכאפי" ענינה
הנחון לעלמו די ספוקו. ודומה לדרש חז"ל "אשר די". והשוה מו"ח ח"א נ"ג.
וכתב הראב"ע אמר הגאון כי שדי מגזרת די. 30 וכן תרגם שה תמים, תמימים יהיו.
וענינו כאן שלם כמדותיו הנעלות, ושם שלם מן המומין.

רמב"ן

יז (א) אל שדי. שני שמות כל אחד תאר לעצמו. ופירש אל,
תקיף מלשון אלי מואב (שמות טו טו). ופירוש שדי אמר רש"י
שיש די באלהות¹⁴ לכל בריה ובספר מורה הנבוכים¹⁵ פירש הרב
כלומר שאינו צריך במציאות מה שנמצא¹⁶ ולא בקיום מציאותו
לזולתו, אבל מציאותו תספיק בעצמה. ורבי אברהם פירשו בשם
הנגיד¹⁷ ז"ל מגזרת שורד, כלומר מנצח ומשורד¹⁸ מערכות
השמים. וזהו הנכון כי הוא מדת הגבורה מנהגת העולם שיאמרו
בה החכמים מדת הדין של מטה¹⁹. וטעם להזכיר עתה זה השם
כי בו יעשו הנסים הנסתרים לצדיקים להציל ממות נפשם
ולחיותם ברעב, ולפדותם במלחמה מיד חרב, ככל הנסים
הנעשים לאברהם ולאבות, וככל הבאים בתורה בפרשת אם
בחקותי ובפרשת והיה כי תבא בכרכות ובקללות שכולם נסים
14 ברש"י: באלהות. 15 א, טו (סוף). 16 כן בתרגומו של אלהררי.
וכאבן-תבון: מה שהמציא. 17 בראב"ע: ורבים פירושו. ועי' בשרשים
לרד"ק ש' שורד. 18 שם: ומתגבר. 19 כ"ר לה, ד. ועי' לעיל בס' נח
(ט) "בי"ג ר"ה זאת, ור"ה והיה.

(יד) באר לחי. לאשר יהיה חי לשנה האחרת, כטעם כה לחי (שם ראב"ע
כה ו), כי בכל שנה היו חוגגים הישמעאלים אל הבאר הזאת, גם
היום יקרא באר זמום²⁶.
יז (א) אל שדי. שם התואר²⁷, וטעמו תקיף, וכן כקול שדי
(יחו' א כד), והיה שדי בצריך (איוב כב כה), כי טעמו כטעם
26 כ"י פריס: זמוב. 27 השם הקדוש שדי הוא שם התואר, ולא שם עצם -

במקומי לא ראיתי אחריו כשנפרד ממני זה שראה אותי, כלומר רד"ק
זה שנגלה אלי, ואני ראיתי אותו וכרגע נכסה ממני במקומי, אין
זה כי אם מלאך. ראי, רואה אותי.
(יד) על כן קרא לבאר, קרא הקורא לאותו הבאר שנגלה עליו
המלאך להגר באר לחי [רואי, לטעם שאמרה הגר אתה אל ראי.
המלאך הוא חי לעולם לפיכך אמר לחי]⁴⁷ והבאר הזאת הוא
העין שזכר למעלה. הנה בין קדש ובין ברד, נתן סימן לבאר הזה
אנה הוא לפי שכשיראה אדם אותו יתן שבח למקום שבחר
בצדיקים, כי לאהבתו את אברהם שלח מלאך אפילו לשפחתו אף
על פי שלא היתה הולכת בשליחותו. וברר הוא שור שזכר
למעלה⁴⁸, ושני שמות היו לו, לפיכך זכר את שניהם, וכן תרגם
אונקלוס שניהם חגרא.
(טו) ויקרא אברהם, אף על פי שהמלאך אמר להגר שהיא תקרא
אותו ישמעאל, אמרה היא לאברהם, וקראה אותו היא ישמעאל
ואברהם גם כן קראו כן כמו שאמרה היא לו בשם המלאך. וכן
ראינו בשת שאדם וחיה קראו אותו שח⁴⁹, וראינו שהאב קורא
בשם אחד והאם בשם אחר כמו שקראה רחל שם בנה הקטן בן
אוני ואביו קרא לו בנימין⁵⁰.

יז חזקוני (א) התהלך לפני, לקיים מצות מילה. והיה תמים, שלא
תהיה בה במחוסר אבר¹.
1 לא תחשוב בלבך שתהא בעל מום על זאת כאדם שנקטע מקצת ידו או מקצת רגלו
שהוא בעל מום מזה לא תהיה חשוב בעל מום אלא תמים ושלם וכו' (בכור שור).

יז ספורנו (דבר' לב ג). אמר אם כן שכאשר התפללה סידרה שבח האל
יתברך שדבר אליה, באמרה - אתה אל ראי, אתה אל של
ראייה⁵⁰ בכל מקום, לא בכיתו של אברהם בלבד, כאמרם ז"ל⁵¹
"כל השערים ננעלו חוץ משערי אונאה".
(טו) שם בנו אשר ילדה הגר ישמעאל. כי מצד שניהם⁵² היה ראוי
לזה השם: מצד אברהם שהתפלל עליו אחר כך ונאמר לו
"ולישמעאל שמעתיך" (יז כ) ומצד הגר כדבר המלאך.
יז (א) וירא ה', המראה בכל מקום היא מדרגה למטה מן
הנבואה, ועל זה אמר "ושמי ה' לא נודעתי להם"⁵⁴ (שמות ו ג).
אני אל שדי. אני הוא שיש די⁵⁵ במציאותי לפעולה המיוחדת לי,
והיא הבריאה⁵⁶, שלא יפול בה נושא מתפעל, ולכן לא יצטרך

(טז) ואברהם בן שמונים שנה ושש שנים, זכר שנותיו להודיע כי
באותה שנה שנתנה שרי את הגר לאברהם הרתה וילדה כי לא
שתהה להתעבר וללדת כדי לשמח לב אברהם מהרה בכך הזה. כי
אברהם היה בן שבעים וחמש כשיצא מחורן ועשר שנים שישב
בארץ כנען הרי שמונים וחמש ובסוף שנה עשירית נתנה אותה לו
שנאמר מקץ (פסוק ג) כמו: מקץ שבע שנים תעשה שמיטה

[47] השלמתי ע"פ שאר כ"י והגד', ונשמט מפני הדומות. 48 פסוק ז.
49 לעיל ד, כה: ותקרא את שמו שת. ה, ג: ויקרא את שמו שת. 50 להלן לה, יח.

50 רש"י (ע"פ ת"א) ורד"ק. 51 כ"מ נט א. 52 ולזה האריך לבאר:
בנו - אשר ילדה הגר. 53 וירא - להם. בכמה כ"י חסר. 54 אף שאמר
"זארא אל וגו'", והשוה רמב"ן כאן. 55 הש' רש"י. 56 יש מאין.

בראשית יז לך לך

קצג

אֲבָרָם בֶּן-תְּשֻׁעִים שָׁנָה וַתֵּשַׁע שָׁנָיִם וַיֵּרָא יְהוָה אֶל-אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי-

אֲבָרָם, בֶּן תְּשֻׁעִין וַתֵּשַׁע שָׁנָיִם וַיֵּרָא יְהוָה אֶל-אַבְרָם, וַיֹּאמֶר לֵיהּ אֲנִי

כתרגומו: פלח קדמי, הדבק בעבודתי. והיה תמים, אף זה צווי רש"י אחר צווי, היה שלם בכל נסיונותי. ולפי מדרשו התהלך לפני במצות מילה, ובדבר הזה תהיה תמים, שכל זמן שהעלה כן אתה בעל מום לפני⁹⁶. והיה תמים (עכשיו אתה חסר ה' אברים: ב' עינים, ב' אזניים, וראש הגויה⁹⁷) שאוסיף לך אות על שמך והיה מנין אותיותך רמ"ח כמנין אבריו.

96 ב"ד מו. ד. נדרים לב. א. 97 'עכשיו...' ליתא ב"ד. - והוא בנדרים

ושית על עפר בצר (שם כב כד)²⁸, ושדי על משקל לבי דני (איכה ראב"ע א כב)²⁹, ורבים פירושווהו מגזרת שודד³⁰, שהוא מנצח ומתגבר. וטעם להזכיר השם הזה בפרשה הזאת לירא³¹ אברם וימול. והנכון, כי השם הנכבד והנורא³² נקרא כנגדו³³, וזה שם התואר כנגד המעשה³⁴, כי העולם עומד על אלה שני השמות, והמבין סוד השם יאמין³⁵. והיה תמים. שלא תשאל למה המילה.

שם פרטי כמו ה'. 28 כנראה פירש בצר, בצריך - מבצריך, חזק. 29 משקל פצל, המציין תואר קבוע. 30 שודד - פועל כינוני, בעוד ששדי תואר קבוע. 31 להטיל פחד ויראה. 32 השם היה. 33 הוא שם עצם - שם פרטי וגם שם תואר. 34 השם שדי מורה על ניצוח והתגברות על מעשים. 35 ראה שמות ג, טו; ו, ג.

(דברים טו א) והשביעית משמטת בסופה⁵¹, הנה כי בתחלת שנת ר"ק שמינים ושש לאברם נתנה אותה לו והרתה וילדה כאותה שנה. יז (א) ויהי אברם בן תשעים שנה ותשע שנים, אחר עוד שלש עשרה שנה מלצותו על המילה כדי שיוזקן יותר ויגיע עד מאה; ויהיה הנס יותר גדול שילידי והוא בן מאה ולהראות אהבת אברם לאל לעשות כל אשר יצוהו, שצוהו לימול בשר ערלתו והוא זקן בן צ"ט שנה וכחו תשש. וצוהו למול קודם שיצא ממעיו יצחק כדי שיהיה יצחק מזרע כשר יותר על ידי מצות האל שנעשה באבר ההוא ולהגדיל הפלא, כי המילה מחלשת האבר והיה נס על נס שילידי בן מאה ועוד שיהיה אברו⁵² חלוש יותר משהיה קודם המילה. אני אל שדי, פירושו חזק, מנצח⁵³ וכן אמר: כקול מים רבים כקול שדי (בלכתם יחזקאל א כד) כקול אל שדי⁵⁴ בדברו (שם י ה) ר"ל לו, אף על פי שאשתך עקרה וזקנה ואינה ראויה לילד ואף כי אתה חלוש⁵⁵ כחך כי בן צ"ט אתה אף על פי שאחליש כח הזרע, עוד אני אנצח הכל כי אני אל שדי והטבע והתולדות מידי הוא ובידי לשנות כאשר ארצה, וכן אמר: וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי (שמות ו ג) כי שלשתם היו נשיות עקרות ונפקדו ברצון האל כי שמע אל תפלת הצדיקים ושנה טבע נשיותם וילדו. ושדי שם התאר ראוי בתשלומו שדך⁵⁶ בפלס מוכיח אדם אחרי (משלי כ כג). התהלך לפני, כתרגומו עבוד לפני עבודה אשר אצוך, וכן: אשר התהלכו אבותי לפניו (להלן מח טו), אשר התהלכתי לפניו (כד מ), ענין כולם עבודת האל בלב ובמעשה. ושורש העבודה היא בלב וכן אמר חזקיהו (מלכים ב כ ג) אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב שלם זה אמר על עבודת הלב ואחר כן אמר על המעשה: והטוב בעיניך עשיתי. ועתה צוה האל את אברם שיוסיף לו עוד עבודה בגופו כי בלבו

51 ערכין כח. ב. 52 כ"י: אביו, ותקנתי ע"פ שאר כ"י והגד'. 53 וכן בספר השרשים (שדר). [54] השלמתי ע"פ הנד', וכנראה נשמט מפני הדומות. 55 כשאר כ"י ובנדר': זקן וחלוש. 56 ראה ספר השרשים שם. בספר מכלל יופי הביא זה בשם הריק"ם.

ר"ח יז (א) אני אל שדי. נתנה מצות מלה בשם הזה⁶, לפי שכחו וגבורתו של אדם תשש כמילה⁷, וכמו שדרשו רז"ל⁸: יצפון לישראל תושיה (משלי ב ז), זו מילה שהצפינה הקב"ה לעשרים דור, שהרי מאדם ועד אברהם עשרים דור. והשם הזה הוא נזכר בגבורה כענין שכתוב: כקול מים רבים כקול שדי (יחזקאל א כד). ומפני שלא תאמר: החותך בשרו כחו תשש ושונאו קמים עליו, לכן אמר לו: אני אל שדי, אני מספיק לך כח וגבורה שתתגבר על שונאיך, אתה וכל זרעך הנימולים (רבינו בחיי).

6 אל שדי. והשם הזה נזכר בגבורה, כמו שמבאר להלן. 7 כי המילה באופן טבעי מחלשת את כוח האדם, ולכן ניתנה מצוה זו בשם זה להבטיחו כי ה' יספיק לו ר"ח כח וגבורה להתגבר על שונאיו. 8 ע"י ב"ר מט, כ על הפסוק "סוד ה' ליראיו" (תהלים כה יד). וראה גם תנחומא לך לך יא.

רמב"ן הם, כי אין מן הטבע שיבואו הגשמים בעתם²⁰ בעבדנו האלהים, ולא שיהיו השמים ככרזל²¹ כאשר נורע בשנה השביעית, וכן כל היעודים שבתורה, אבל כולם נסים ובכולם תנצח מערכת המזלות, אלא שאין בהם שנוי ממנהגו של עולם כנסים הנעשים על ידי משה רבינו בעשר המכות ובקריעת הים והמן והבאר וזולתם, שהם מופתים משנים הטבע בפירסום, והם שיעשו בשם המיוחד אשר הגיד לו. ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם, שיהיה חלק ה' עמו²² וברצונו ינהיגם לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל. ודע וראה כי אברהם אבינו לא הזכיר בדבריו שם יו"ד ה' רק בצירוף השם הכתוב באל"ף דל"ת²³, או בצירוף אל עליון עמו²⁴, וזכיר בעניניו אלהים. וכן יאמר ה' אלהי השמים (להלן כד ג), ואמר ה' יראה (להלן כב יד), על מקום המקדש העתידי²⁵, ויעקב הזכיר תמיד אל שדי²⁶, ומשה רבינו לא

20 ויקרא כו. ד. 21 שם. יט. 22 דברים לב. ט. 23 כלעיל טו. כ. 24 לעיל יד. כב. 25 כלומר אם מוכיח השם המיוחד וזכרו בצירוף אדני' או א' עליון, או ה' אלהי השמים, ואם אמר ה' יראה, ה' הוא על המקדש העתידי. על הקרבנות הנעשות שם כי הם לה' המיוחד (אבוטאולה). 26 להלן מג. יד: מח. ג. שהוא השם

ספורנו הבורא בפעלו שיהיה זולתו שום נמצא במציאות. והיפך זה יקרה לכל נמצא זולת הכורא, כי אמנם לא יפעל שום פועל זולתו, אם לא נמצא איזה נושא מתפעל ממנו, וכן לא יתפעל שום מתפעל, אם לא ימצא איזה פועל שיפעל בו. ומזה יתחייב במופת ראייה מציאות הבורא ויחודו ושלמות פעלו על כל פועל זולתו, אצל כל מתבונן, וכל זה הורה האל יתברך לאבות. אמנם מופת סיבה על הכריאה היוצא מן השם המיוחד לא הודיע עד משה רכנו, כאמרו "וארא וכו' ושמי ה' לא נודעתי להם". התהלך. בכל אשר תפנה שם, לפני. כמסתכל בי לדעת דרכי כפי האפשר אצלך. כענין "שויתי ה' לנגדי תמיד" (תהי' טו ח)⁵⁷. והיה תמים. וקנה השלמות האפשר למין האנושי, השכל וידוע אותי בידיעת דרכי, ובהמותך אלי כפי האפשר אצלך. כי אמנם פעולת כל נמצא תורה על צורתו⁵⁸, כאמרו "הודיעני נא את דרכיך, ואדעך" (שם לג יג), וזה הוא השלימות האחרון למין האנושי⁵⁹, והמכוון מאת האל יתברך בכריאה, כאמרו "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (א כו).

57 אברבנאל. 58 ממעשיו של אדם ניכר שהוא בעל "צורה" נעלית גם בעיון ההבנה, כי בצורתו הוא פועל פעולתו. 59 להשיג הבורא מתוך גבורת כריאתו.

ב אל שדי התהלך לפני והיה תמים: ואתנה בריתי ביני ובינך וארבה אותך
ד בממד מאד: ויפל אברם על-פניו וידבר אתו אלהים לאמר: אני הנה

אל שדי. פלח קדמי והיו
שלים: ב. ואתין קדמי בין
מיקרי ובינך. ואסגי יתך
לחדא לחדא: ג. ונפל
אברם על אפיה. ומליל עמיה. יי למימר: ד. אגא. הא

רס"ג (ד) הנה בריתי, הנני נותן בריתי.

רמב"ן

יזכיר כן לעולם. ואם תזכה תבין זה כולו ממה שאמרו במסכת
יבמות²⁷ כל הנביאים נסתכלו באיספקלריא שאינה מאירה,
ולפיכך אמר ישעיה ואראה את ה' (ישעיה ו א), ומשה נסתכל
כאיספקלריא המאירה, ולפיכך אמר כי לא יראני האדם וחי
(שמות לג כ). ואראה את ה', כתוב כאל"ף דל"ת. ועוד אזכיר זה
בפרשת וארא²⁸ אם יראה אלהים בעיני. התהלך לפני. ללכת
בדרך אשר אורה אותך, כטעם אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו
תיראו (דברים יג ה). כי המצוה לאחוז דרכו קודם שיוורנו יאמר
התהלך לפני, והבא אחרי הצוואה יאמר אחרי ה' תלכו. והענין
בשניהם ללכת אחרי השם לירא ממנו ולעשות מה שיצוה. והיה
תמים. מצוה אחרת עוד בענין הזה כטעם תמים תהיה עם ה'
אלהיך (דברים יח יג), אחרי אזהרת השם לא ימצא בך קוסם
קסמים מעונן ומנחש ומכשף וגו' (שם יח י). והענין בשניהם
שיאמין בלבו כי הקב"ה לבדו הוא בעל היכולת בתחילה ובסוף.
הוא היכול לעשות ולבטל, ולא ישמעו אל מעוננים ואל קוסמים
או למנחש ומכשף, ולא יאמין שיבאו דבריהם על כל פנים, אבל
יגזור בלבו שהכל ביד עליון העליונים, שהוא אל והוא אל שדי.
עושה טובה שלא היה במזל ומביא רעה בהיות המזל טוב ויפה,
כפי שיתהלך האדם לפניו, מפר אותות בדים וקוסמים יהולל
(ישעיה מד כה). וזהו שאמר²⁹ צא מאצטגנינות שלך וכו' ורש"י
פירש והיה תמים, היה שלם בכל הנסיונות. ורבי אברהם אמר
שלא ישאל על המילה למה. והוא כטעם יהי לבי תמים בחקיך
למען לא אבוש (תהלים קיט פ). והנכון מה שפרשתי.
(ג) וטעם ויפול אברם על פניו, לכויין דעתו לנבואה. וכאשר
השלים לו נבואת המצוה כמילה קם אברהם ועמד, וכא אליו
הדיבור שנית מן השמים ואמר לו שרי אשתך וגו'. וחזר ונפל על
פניו לכויין דעתו והתפלל על ישמעאל, כדרך ויפלו על פניהם
ויאמרו אל אלהי הרוחות וגו' (במדבר טז כב), וכן ואכלה אותם
כרגע ויפלו על פניהם (שם כא כב).

(ד) הנה בריתי אתך והיית לאב המון גוים. הוא ברית המילה
כאשר יפרש זאת את הברית³⁰ ואחרי הברית תהיה לאב המון
גוים, וברוך השם³¹ אשר לו לבדו נתכנו עלילות שהקדים צוה
את אברהם לבא בכריתו להמול קודם שתהר שרה, להיות זרעו
קדוש.
שהזכיר אברהם בעצמו (שם). 27 מט. ב. 28 [שמות ו. ב]. 29 שבת
קנז. א. 30 במקרא (פסוק י'): זאת בריתי. ובכ"י כלפנינו. 31 מדברי ר"א
(פסוק ה). ובכסף מוזקק גורס: וכתב ר"א וברוך השם. ובכ"י כלפנינו.

ספורנו (כ-ז) ואתנה בריתי ביני ובינך. ובאופן זה⁶⁰ אקים ברית אתך
להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך, כי תלמדם.
(ג) ויפול אברם על פניו. לקבל עליו⁶¹ ולהודות לאל יתברך על
הברית שאמר.
(ד) אני הנה בריתי אתך. אני הנני עושה עתה מה שאמרתי להקים
הברית.
ולהדימות אליו כפי האפשר במעשים. 60 בתנאי זה. 61 ר"ן רלב"ג ור"א.

(כ) [98] ואתנה בריתי, ברית של אהבה וברית הארץ להורשה לך רש"י
על ידי מצוה זו].

(ג) ויפל אברם על פניו, ממורא השכינה, שעד שלא מל לא היה
בו כח לעמוד ורוח הקודש נצבת עליו, וזהו שנאמר בכלעם:
נופל וגלוי עינים (במדבר כד ד), כברייטא דר' אליעזר⁹⁹.
ל. ב. 98 ליחא בד"ר. 99 פסקי דר"א פ' כט.

היה שלם וכן כמעשה בתקון המדות בכל אשר השכל מורה רד"ק
אותו, אבל עבודת הגוף הזאת אשר צוהו לא היה השכל מורה
בוה אלא רצה בו האל להיות לאות בינו ובין האל להיות זרע
אברהם המכוון עם מיוחד ויהיה כבשרו אות מיוחד, ומולי
אומות העולם אינם מולים למצוה כי לא נצטוו בה אלא זרע
אברהם המיוחד והוא יצחק, וזרעו המיוחד גם כן שהוא זרע
יעקב, לפיכך צוהו קודם שיוולד יצחק וקודם שיוזע. והנכנסים
מהאומות כברית אברהם ובתורת האל הרי הם נחשבים זרע
אברהם והרי הם מכלל המון גוים שאברהם אב להם. והיה תמים,
ובזה תהיה שלם, שיהיה אות בבשרך לשמי ויהיה גם כן כריתת
ברית ביני ובינך, כי בדם הוא כל כריתת ברית. וכסתם אמר לו
ולא פירש לו הברית עד בסוף שאמר לו זאת בריתי, אלא אמר לו
דברים שהבין בסוף למה אמר. והבין בסוף מלשון תמים שני
דברים: האחד, כמו שפירשנו, והשני שאמר לו, אף על פי שחסר
מבשרך כברית הזאת לא תהיה חסר כעבור זה אבל תהיה תמים
יותר כי לא יחסר ממך אבר מאברך אלא מעט בשר מן האבר
ובחסרון ההוא תהיה תמים שיהיה החסרון לאות לך בינך ובין
האל. ואילו נולד כן לא יהיה ניכר שיהיה לאות לפיכך הנוול
מהול צריך להטיף ממנו דם כרית⁵⁷ שיחתוך מעט מן הבשר
ההוא לאות ולברית.

(כ) ואתנה... וארבה אותך, שלא תחשוב כי כעבור זה יחסר זרעך
וזרע זרעך, שיהיה האבר חלוש כעבור זה להוציא זרע, כי ארבה
אותך ואת זרעך בממד מאד. והכפל לרבות הרבוי כי מאד הוא
לשון רבוי.

(ג) ויפל אברם על פניו, השתחוה והודה לאל על אשר אמר לו
שיתן בריתו בינו ובינו שזה יהיה קיום האהבה אשר אהבו. וידבר
אתו אלהים לאמר, דבר עמו אלה הדברים, לאמר אותם לבני
ביחו כשיבוא למולם.

(ד) אני הנה בריתי אתך. אני כמו שאני שאמרתי לך אל שדי והיית
כטוח כמה שאמרתי לך, והנה בריתי אתך מעתה והיית לאב המון
גוים, כי לא תהיה אב לגוי אחד לבד, אלא להמון גוים שהרי יצאו
ממנו יצחק וישמעאל ובני קטורה וכל אחד מהם יהיה לגוי גדול.
המון, ענינו רבוי⁵⁸, ולאות זה אשנה את שמך ואוסיף בו ה"א
ויהיה בהתחברו עם המ"ם ענין המון.

(ה) ולא יקרא עוד את שמך, באה מלת את אחר הנפעל לתוספת
ביאור⁵⁹, וכן יחלק את הארץ (במדבר כו נה) ולא ימס את לבב
אחיו (דברים כ ח) ואמרו רבותי ז"ל⁶⁰ שני השם קורע גזר

57 שבת קלה, א. 58 וכן בספר השרשים (המן). 59 ראה מכלול שער דקדוק
המלים (ד' ליק קפת. ב). 60 פסיקתא דר"כ פ"ל. ועי' ר"ה טו, ב. אך שם למדו רק

ח' [א.ג.] ויקרא אלהים ליבשה ארץ, למה נקרא שמה ארץ, שרצתה לעשות רצון קונה, רבי נתן בשם ר' אחא ור' ברכיה בשם רבי יצחק אמר אני אל שדי אני שאמרתי לשמים וארץ די, שאלמלא כן היו מותחים והולכין עד עכשיו, ולמקוה המים קרא ימים, א"ר יוסי ב"ר חלפתא והלא ים אחד הוא ומה ת"ל ימים אלא אינו דומה טעם דג העולה מעכו לעולה מצידון ולעולה מאספמיא.

ט [א.ג.] ויאמר אלהים תדשא הארץ, תני בשם ר' נתן ג' נכנסו לדין וד' יצאו מחוייבין, ואלו הן אדם וחיה ונחש נכנסו לדין, ונתקללה הארץ עמה, שנאמר (בראשית ג) ארורה האדמה בעבורך, שתהא מעלה לך דברים ארורים, כגון יתושים וזבובין פרעושין, א"ר יצחק מגדלאה אף הן יש בהן הנאה, ולמה נתקללה, ר"י ב"ר (שמעון) [שלום] ור"פ, ר"י בר' (שמעון) [שלום] אמר שעברה על הצווי שכך אמר לה הקב"ה תדשא הארץ דשא וגו', מה הפרי נאכל אף העץ נאכל, והיא לא עשתה כן, אלא ותוצא הארץ דשא וגו' הפרי נאכל והעץ אינו נאכל, ר"פ אמר אף הוסיפה על הצווי סמכה לעשות רצון בוראה, עץ עושה פרי אפי' אילני סרק עשו פירות, על דעתיה דר' יהודה ב"ר שמעון ניחא, אלא על דעתיה דר' פנחס למה נתקללה, אלא כאינש דאמר יהון לייטין ביזייא דהדין מניק.

י [א.ג.] ויהי ערב ויהי בקר יום שלישי, יום שנבראו בו גבורים, היך מה דאת אמר (יתחזקאל כג) שלישים וקרואים רוכבי סוסים טולם, כיון שנברא הברזל התחילו האילנות מרתתים, אמר להן מה לכם מרתתין, עץ מכם אל יכנס בי, ואין אחד מכם ניזוק.